

125 שנה לקונגרס הציוני הראשון: אומרים שיש הרצל אחר ||| אריאל בולשטיין

ציונות, קצת אחרת

את נאום הרצל בקונגרס הציוני הראשון, לפני 125 שנה, מגדיר הסופר משה לונה כ"הופעה", ואת דמותו כ"יוצאת דופן" • ברומן הרפתקאות שלו הוא בוחן את המניעים האנושיים של מובילי המהפכה הציונית, ומשתדל להראות את האדם שמאחורי התהליך • מי יודע, אולי אם היה חי כיום היה הופך הרצל לחיית אינסטגרם: "כשביקר בארץ ישראל ביים את התמונה המפורסמת של המפגש עם קיסר גרמניה, ומשזו לא הצליחה, יזם את עריכתה כפוטומונטאז'. הוא העריך את הצילום ואת הכוח של המדיה"

צילום: אריק סולטן | "מאחורי כל נראטיב עומד אדם". משה לונה

"בוודאי. תהיתי רבות איך כל הסיפור הציוני התחיל. הרי עם כל השינויים ששלהי המאה ה-19 מביאים עימם, זאת בכל זאת מהפכה בלתי נתפסת. אנחנו חיים היום על אתוסים ועל נראטיבים, ואני ניסיתי לחפור קצת מעבר אליהם, כדי להבין את הכוחות הפנימיים שיכלו להניע את הדמויות העיקריות במחזה הציוני. "אני משתמש במילה 'יכלו', משום שבניתי סיפור עלילתי פרי דמיוני, או ליתר דיוק שלושה סיפורים מצד טלבים: שלושה מסעות בלתי רגילים – המסע של בן דמותו של הרצל לבאזל, המסע של בני העלייה הראשונה לארץ ישראל, והמסע של בן דמותו של גיבורו של הרצל עצמו מספרו 'אלטנוילנד' לאמריקה. האירועים ב'מסע המשולש' מתכתבים עם התרחשויות היסטוריות אמיתיות, אלא שהמסע שלי מתחקה אחרי מניעי הגיבורים, הפסיכולוגיים והאישיים, שלפעמים גם הם עצמם לא היו מודעים אליהם. מאחורי כל נראטיב עומד אדם, ואת זה רציתי להראות".

אפשר לפצח ולהבין את המניעים של מי שפעלו לפני 125 שנה מנקודת ראות עכשווית?

"אמנם ברבות השנים הטכנולוגיה השתנתה, התקשורת הבינ-אישית השתנתה ודרר כי ההתנהלות האנושית השתנה, אולם אני סבור שבטבע האדם נשאר טבע האדם. ככולנו, נוסף על השקפות ועל אמונות, יש טיפה של אנוכיות, טיפה של חמדנות – לכל אחד ברמות שונות, כמוכח על המניעים האלה, שצומחים מתוך נפשו של אדם, לא תקרא בדרך כלל בספרי ההיסטוריה. מן החומר הזה לא בונים מדינה, אף על פי שבלעדיהם חוויה ומייסדיה אולי כלל לא היו נרתמים ומתמסרים לחזון, שנראה בלתי אפשרי למימוש, ותחילה אפילו להגדרה ברורה.

היה לכתוב ספר הרפתקה מפעם", מודה לונה. "עם זאת, מי שיקרא אותו לעומק יבחין ברברים אחרים, שחורגים מכללי ה'אנר' של הרפתקה ומתח. השתדלתי להביא לקדמת הבמה את התחושות של האדם שחולל מפנה כה משמעותי בחיי עם ישראל. השתדלתי להציב את הרצל האדם במרכז וכיוונתי לעסוק בתקפותם של נראטיבים".

שחרור ופריצת אופקים

ד"ר תאודור הרצל הופך אצל לונה לד"ר הנדריק זליג באומן, מחליף את מקצועו מעיתונות לפסיכיאטריה ול"ניירולוגיה ומעביר את משכנו מווינה אל המבורג, אבל בעיקרו של דבר הגיבור הראשי של "המסע המשולש" נשאר כפי שכולנו מכירים אותו מספרי ההיסטוריה – יהודי משכיל ממרכז אירופה, בעל רקע מתבולל קמעה ונפש מיוסרת עד מאוד, אשר מוצא את ייעודו ברעיון העתיד לשנות את גורל העם היהודי ולגאול אותו מאלפיים שנות נדודים.

"תמיד קיננה בי סקרנות גדולה ביחס לתקופה הזאת, סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20", מסביר לונה. "בתקופה הזאת חלו שינויים מרחיקי לכת מכל הבחינות, ובוודאי מן הבחינה הטכנולוגית. העולם חזה לראשונה ברדיו ובטלפון, אבל בנוסף השינויים הלחלו לכל תחומי החיים, לפחות ככל שמדוי בר בערים באירופה. בר בבה, חלו תהליכים של חילון ומעבר לתפיסות מודרניות. נוצרה תחושה של שחרור ושל פריצת אופקים, ומעין ציפייה שהנהיגה פריצות הדרך בחומר יתורגמו לעניינים שבין אדם לאדם ולהסדרים חברתיים טובים".

זו היתה קרקע פורייה להופעת הרעיון של הציונות המדינית, הלא כן?

אריאל בולשטיין

גע לפני סיומו של הקיץ תחזה העיר באזל שבי שווייץ במאורע מיוחד במינו. בתחילת השבוע הבא יגיע אליה צירים מרחבי העולם היהודי וישחזרו, ביוזמתה של ההסתדרות הציונית העור למית, את המעמד המכונן של כינוס הקונגרס הציוני הראשון.

"מאוד-מאוד הייתי רוצה לראות את ההופעה של הרצל בקונגרס הראשון", מספר בשיחה עם "ישראל השבוע" משה לונה, מחבר הרומן החדש "המסע המ'שולש" (הוצאת כנרת, זמורה), שנכנס סביב האירועים ההיסטוריים שהתרחשו בבאזל לפני 125 שנה בדיוק. "לפעמים אני מצטער שבתקופות חיי לא היו עדיין המצאות כמו סרטונים או פייסבוק. הייתי רוצה לשמוע אותן. בין מייסדי הציונות היו אנשים חכמים וטובים, אבל לא היה עוד אחד כמו הרצל. הוא ניחן במעוף ייחור די. רק משהו בעל מבנה מחשבה כמו שלו היה מסוגל להוביל אנשי מעש ואנשי רוח כאחד".

ספרו של לונה נכתב בחיבה כמחווה לאדם שעמד בסוף אוגוסט 1897 במרכז אולם הקונצרטים של בית הקיבוץ בבאזל והתווה את הדרך שהובילה למדינת יש-ראל. "דמותו של הרצל יוצאת דופן בהיסטוריה היהודית והעולמית", מרגיש הסופר. "בכל אחד יש משהו ממנו, כי בכל אחד מאיתנו שוכנים חוסר השקט והשאיפה לעשות משהו נכון וטוב, רק שאצל הרצל זה היה במנות גדושות, עד כדי כך שניתן היה לחשוב שהוא לא ממש מחובר למציאות. האיש ידע שחזונו לא קל לעיכול. לא במקרה כתב: אם תרצו – זאת תהיה למציאות, ואם לא – החלום יישאר כסתם אגדה".

"אני איש הייטק ולא היסטוריון, והרעיון הראשוני

"שני הגיבורים מגיעים לברוקלין ומוצאים שם עולם יהודי, על שלל בתי הכנסת ובתי התמחויו שלו, על חיי הקהילה העשירים והפורחים, ושואלים מדוע כבר לא להקים שם מדינה יהודית. קבצן יהודי מחזיר אותם למציאות"

מנוף ייחודי ומבנה מחשבה נדיר. הקונגרס הציוני בבאזל צילום: לע"מ

"מעניין, לדוגמה, להשוות את התצלומים של הרצל ושל א.ה. גורדון: הרצל ניצב כמשקיף אל האופק, מעורר רחוקה של חזון והבטחה, שחייבים ללכת בעקבותיה; לעומת זאת, גורדון עומד באמצע השדה עם מערר בידיו ומעורר תחושה של תקיעות. ההשוואה מפגישה את העתיד עם העבר ומדגימה כמה חשוכה היתה הגישה של הרצל וכמה נועז היה חזונו. אתה קורא את 'אלטנוילנד' ומתפעם נוכח האומץ ורוחק המבט שלו – תיאורי הטל-פונים והרכבות במדינה היהודית העתידית כאילו נלקחו מעולמנו העכשווי.

"מנגה, הקשר הבעייתי של הרצל עם בני משפחתו, האישה והילדים מדהים לשלילה. הרצל באמת השקיע את כל כולו בעשייה הציבורית, ולקרובים לא נשאה וקשה להתחמק מן התהייה כיצד שני ההיבטים המנוגדים האלה דרים בנפשו של אדם אחד."

אוגדה בניו יורק

תהייה נוספת מביאה את לונה לבחון את מפעלם של אנשי העלייה הראשונה, שדרךם מצטלבת בזאת של ד"ר באומן כבר בנסיעתם המשותפת והמשונה משהו לבאזל. בני הזוג ליטבק, האיכר ואשתו מארינקה, מתמודדים עם תלאות החיים בארץ ישראל ועם קהות החושים של פקי-די הברון. הם מבקעים סלעים, מסקלים אבנים ועוקרים צמחיית פרא, כדי להכשיר חלקת אדמה נטולת חיים שזה עתה נרכשה מהערבים לנטיעת גפנים, אבל בסתר ליבם חולמים לא רק על "חידוש ימינו כקדם".

הבעל עובד בשדה, אבל כל מה שהוא רוצה שאשתו תמצא בו עניין מיוחד. ובאשר לאישה – "בינה לבין עצמה הודתה מארינקה כי יותר משעניינה יקביו של הברון, עוררו את עניינה שמלותיו האלגנטיות של המעצב הלכנוני הנודע מישל עזיז, אשר הביא את מיטב חידושי שי האופנה מסלוני היוקרה שבבירות היישר אל חנויות ההלבשה לנשים שכיפו".

אחר כך מגיע הדור הבא של החלוצים, ששה וגולדה, חדורי רעיונות של שוויון, שותפות ותיקון עולם ומלאי תקווה לבנות אוטופיה, אבל הרעיונות האלה מפנים את מקומם להצעה מפוכחת להקים מפעל קפיטליסטי בכי-כר הירדן. גם אנשים שחושבים כי הכסף אינו חשוב, מתחילים לחשוב אחרת מכורח הנסיבות, מציין לונה.

החולשות האנושיות הקטנות אינן מפחיתות כמוכן מן ההערכה שהסופר רוחש למי שחרף הקשיים והמכשולים הניחו את היסודות למדינה היהודית, שם בבאזל וכאן במושבות הראשונות. והקשיים לא חסרו: די בתיאור המשעשע של הניסיונות מצד מר ליטבק, "איכר עיקש ורגיש לכבודו", להכניס אל שגרת החקלאות פלא טכ-נולוגי מתקדם בדמות מחרשת קיטור חדישה, כדי לה-תמלא בחמלה כלפיו.

המחרשה סירבה לעבוד עד ששבקה חיים, ואם לא די בכך, החלום של מר ליטבק לראות את גפני המלביץ מבשילים ומניבים את הפרי שבק חיים יחד עימה. אין ספור ימים ולילות של מאמצים עילאיים וגיוס כל כו-חות הנפש התמוססו לנגד עיני האיכר וירדו לטמיון. כל ישכיח זאת מראה הווילות אדומות הגנות במושבות הראשונות של פעם, שהרי בדיוק כך, ברם, יזע ודמעות, ניטעו היסודות של ישראל.

חלקו השלישי של הספר מלווה את ד"ר פרידריך לאווענבערג ואת מקסימיליאן קאניגסהוף, "בן למש-פחת אצולה רמת מעלה משושלת הבסבורג", שנוסעים ביחד לארה"ב. השמות האלה נשמעים לכם מוכרים? לונה "שאל" את שני הגיבורים מ"אלטנוילנד" (קאני-גסהוף הוא הוורסיה הגרמנית של קינגסקורט המקורי של הרצל), אולם שיגר את מסעם ליעד שונה, המדינה היהודית האלטרנטיבית מעבר לאוקיינוס.

"האוגדה שלהם נמצאת בניו יורק", מפרט לונה. הם מגיעים לברוקלין ומוצאים שם עולם יהודי, על שלל בתי הכנסת ובתי התמחויו, על חיי הקהילה העשירים והפור-חים, ושואלים מדוע כבר לא להקים שם מדינה יהודית. לאווענבערג פוגש קבצן יהודי, שמחזיר אותו למציאות ואומר לו 'לא, לא, לא', את הבית הלאומי אפשר וצריך להקים רק במולדת ההיסטורית, רק בארץ ישראל – וכך בדיוק היה, בספר שלי, ובמציאות".

"הרצל עיצב את הקונגרס הראשון במלוא הכישרון במטרה לעשות את הרושם הנכון. הוא דרש להגיע בחליפות טוקסידו ולענוב עניבות פרפר לבנות, כדי שהתמונות שייצאו משם יעוררו הדים בכל הקהילות היהודיות בעולם"

שלא לדבר על החשיפה, והיא תמיד אכזרית". יש להניח שעיסוקו של ד"ר באומן בפסיכיאטריה ניתן לו על ידי המחבר מתוך סרקוזם – כך הוא לא מתקשה לעלות על סימנים גופניים שמעידים על הפאניקה, "אך למרות ניסיונו הנרחב ועל אף שנות הוותק הרבות שצבר בעבודה עם מטופלים חרדתיים, חש כי הוא עומד חסר אונים אל מול אותם תסמינים מוכרים", אומר לונה.

הסרקוזם הופך להומו, כאשר לונה קורץ לקורא ו"שותל" בעלילה, כבדרך אגב, פריטים שידברו דווקא אל בני זמננו. כך, למשל, באומן וגיסו מתעדכנים בחדשות הספורט באופן שגורם קצת לשכוח באיזו שנה מדובר – "כשעייפו מפוליטיקה, החלו לשוחח על הפופולריות הגואה של משחק הספורט הקבוצתי, המכונה כדורגל, הכובש את היבשת, ושוחחו גם על חידוש המשחקים האולימפיים בשנה שעברה באתונה".

"מעבר לשעשוע, הקוריוז הזה מבליט עד כמה חוזה הציונות הקדים את זמנו, לבטח בנושאים של הבנת התי-קשורת והרימוי", אומר לונה. "הרצל ידע שלתמונות יש כוח שלעיתים עדיף על כוחן של מילים, ועיצב את הקו-נגרס הראשון במלוא הכישרון במטרה לעשות את הרושם הנכון. הוא פסל את האולם הראשון שנשכר בבאזל, אולם קברט שגרתי, והתעקש על אולם מפואר של בית הקוינוג. הוא דרש מהצירים להגיע בחליפות טוקסידו ולענוב עני-בות פרפר לבנות, כדי שהתמונות שייצאו משם יעוררו הדים בכל הקהילות היהודיות בעולם.

"בהמשך, בעת הביקור בארץ ישראל, הוא ביים את התמונה המפורסמת של המפגש עם קיסר גרמניה, ומי שזו לא הצליחה, יום את עריכתה כפוטומונטאז'. במידה מסוימת, הדבר נבע מהיותו עיתונאי ומחזאי שבקיא באפקט התיאטרלי. כך או אחרת, הוא העריך נכון את ההזדמנויות של הצילום ואת הכוח של המדיה, בשעה שהאחרים עוד היו שקועים בעולם של איגרות ומברקים.

"כאדם ביישן ונחבא אל הכלים, אני מתפעל מיכולות המנהיגות וכושר ההובלה של הרצל. לעמוד באולם מול אלף אנשים נכבדים ולהוליך אותם בנתיב בראשיתי אל הלא נודע... בתור מי שתמיד התקשה להציג עבודה מול כמה עשרות שומעים בימי האוניברסיטה, אני ממש מעריץ את תכונת האופי הזאת".

אתה שותף לדעה שהרצל, תוצר טיפוסי של יהדות מרכז אירופה, יכול היה לייצר את מה שבני עמו ממזרח אירופה וממערבה לא יכלו?

"יכול להיות. צריך לזכור שבמערב אירופה, בעקבות האמנציפציה, היהודים כבר זכו במרבית הזכויות והחלו לנוע בכיוון של השתלבות בחברת הרוב וההתבוללות, ואילו באימפריה הרוסית, שבה התגוררו מרבית יהודי אירופה, היהודים היו שקועים בעוני, ייאוש וסכנות של 'תחום המושב'. הרצל, לעומתם, הוא תוצר של מרכז אירופה, מקום שבו המגמות היהודיות נפגשו עם שיאי הקרמה הטכנולוגית של הימים ההם".

קריצה למאה ה-21

באומן-הרצל בספרו של לונה הוא דמות מורכבת ומרובת סתירות. אתאיסט שאינו יכול להסביר את העולם בלי אל, נע בין נאומים מליציים ומלאי פאתוס לבין מחשבות אובדניות, מסור לרעיון עד כפייתיות, בטוח בצדקתו ומשוכנע שכוח עליון בחר בו לתפקיד ההיסטורי – ועם זאת חרד עד פראנויה שהכשלון שלו הוא יבוא.

"מי שירצה למצוא במנהיג בעל שיעור קומה דאז קווים מקבילים לפוליטיקאים בני ימינו, מוזמן לעשות זאת – על אחריותו בלבד", מתלוצץ לונה ונזכר שתוך כדי הכתיבה חשב לא פעם על מדינאים ועל מה שמניע אותם, במנותק מן הרחף האידיאולוגי שמפעם בהם או נערר מהם. "הק-דשת עצמך לפעילות ציבורית משמעה מלחמה מתמדת,